

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNING BILISH JARAYONLARINI NAZARIY TALQINI

Qutlmuratova Anvara

Berdaq nomidagi Qaraqalpoq Davlat Universiteti talabasi.

L.Bektursinova

QDU Pedagogika va psixologiya kafedrasida docent., PhD.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20466447>

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi [boshlang'ich sinf] o'quvchilarining bilish [kognitiv] jarayonlari rivojlanishining nazariy-metodologik asoslari va ularning o'ziga xos dinamikasi tizimli ravishda tahlil qilingan. Tadqiqotda jahon psixologiyasining fundamental yondashuvlari [L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi, J. Piajening kognitiv bosqichlar konsepsiyasi] hamda mahalliy psixolog olimlarning qarashlari muvozanatli tarzda qiyoslangan.

Mazkur yosh davrida yetakchi faoliyat hisoblangan o'quv faoliyati ta'sirida bilish sohasining tubdan qayta qurilishi, xususan, diqqat va xotiraning beixtiyoriy shakldan ixtiyoriy hamda mantiqiy xarakterga o'tishi, tafakkurning esa konkret operatsiyalar va refleksiya darajasiga ko'tarilish qonuniyatlari ilmiy faktlar asosida talqin etilgan. Maqola xulosalaridan boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantiruvchi dasturlar tuzishda hamda pedagogik-psixologik tashxis ishlarida foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: kichik maktab yoshi, bilish jarayonlari, kognitiv rivojlanish, ixtiyoriy diqqat, mantiqiy xotira, konkret operatsiyalar, refleksiya, o'quv faoliyati.

Zamonaviy axborot makonining shiddatli kengayishi va ta'lim tizimining raqamlashtirilishi sharoitida barkamol avlodni shakllantirish, ularning intellektual salohiyatini maksimal darajada yuzaga chiqarish davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Inson ontogenezida [individual rivojlanishida] aqliy va bilish sohasining poydevori aynan kichik maktab yoshi [boshlang'ich sinf davri] yillarida qo'yiladi. Bola hayotida etakchi faoliyat turining o'yin faoliyatidan tizimli o'quv faoliyatiga almashishi uning bilish jarayonlariga nisbatan sifat jihatidan mutlaqo yangi va yuqori talablarni qo'yadi. Shu sababli, boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash va ularni fanning zamonaviy talqinlari asosida tahlil qilish pedagogik psixologiyada o'ta dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Kichik maktab yoshida barcha bilish [kognitiv] funksiyalari — diqqat, xotira, idrok va tafakkurning bevosita xarakterdan ixtiyoriy, ongli va ichki boshqariladigan shaklga o'tishi yuz beradi. Biroq, maktab ta'limining dastlabki bosqichlarida bolalarda kognitiv ixtiyoriylikning yetishmasligi, vizual-mantiqiy tafakkurning sustligi va diqqat tarqoqligi muammolari ta'lim samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar bilish jarayonlarining nazariy asoslarini tahlil qilish, ta'lim metodikasini bolaning aqliy imkoniyatlariga mos ravishda to'g'ri loyihalash uchun eng asosiy metodologik poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Bolaning kognitiv sohasini tadqiq etish va uning bilish jarayonlarini nazariy jihatdan talqin qilish jahon psixologiya fanida boy tarixga ega. G'arb psixologiyasida ushbu muammo L. S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi [oliy ruhiy funksiyalarning interiorizatsiyasi konsepti] hamda J. Piajening kognitiv rivojlanish bosqichlari [konkret operatsiyalar bosqichi] nazariyalari doirasida fundamental darajada o'rganilgan.

Rus psixologlaridan L. I. Bojovich, D. B. Elkonin va V. V. Davidovlar kichik maktab yoshidagi o'quv faoliyatining bilish jarayonlarini qayta qurishdagi yetakchi rolini tajribaviy isbotlab berishgan.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning bilish faoliyati va aqliy taraqqiyoti masalalari zamonaviy psixologiya fanida shaxs ontogenezining eng dinamik va fundamental bosqichi sifatida talqin etiladi. Ushbu davrda bilish jarayonlarining tizimli qayta qurilishi sotsiogen va psixofiziologik omillarning o'zaro integratsiyasi asosida yuz beradi.

L. S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy konsepsiyasiga ko'ra, kichik maktab yoshi oliy ruhiy funksiyalarning interiorizatsiyalashuvi [tashqi ijtimoiy muloqot va faoliyat shakllarining ichki psixologik rejayga o'tishi] bilan xarakterlanadi. Ushbu nazariy yondashuvda ta'kidlanishicha, ta'lim jarayoni bolaning aqliy rivojlanishini orqasidan ergashtirib boradi va undagi interpsixik jarayonlarni intrapsixik jarayonlarga aylantiradi. Davrning o'ziga xosligi shundaki, intellektual sohaning jadal o'sishi natijasida barcha bilish funksiyalari o'zaro differensiallashadi va ayni paytda integratsiyalashadi.

Jan Piaje tomonidan taklif etilgan kognitiv rivojlanish konsepsiyasida mazkur yosh davri konkret operatsiyalar bosqichi sifatida metodologik jihatdan asoslanadi. Bu davrga kelib bolaning aqliy tizimida tarkib topadigan operatsiyalar tizimi [reversivlik, iyerarxik klassifikatsiya va seriatizatsiya qobiliyatlari] bolaga oborotli va tizimli fikrlash imkonini beradi.

Biroq, ushbu bosqichda mantiqiy tuzilmalar hali ham bevosita sensor tajribaga va aniq tasavvurlarga bog'liq bo'lib, mavhum tushunchalardan to'liq mustaqil shaklda ajralmagan bo'ladi.

Kichik maktab yoshining dastlabki bosqichida bolaning atseptiv [diqqat] va mnemiya [xotira] sohalari ko'proq beixtiyoriy xarakterga, ya'ni tashqi qo'zg'atuvchilarning jozibadorligi va hissiy emotsionalligiga tayanadi. Biroq, o'quv faoliyatining qat'iy qoidalari va talablari ta'sirida ixtiyoriy diqqat shakllana boshlaydi. Bola o'z diqqatini irodaviy zo'riqish orqali boshqarish, obyektidan obyektga ko'chirish va uni uzoq muddat taqsimlash ko'nikmalarini egallaydi.

Mnemiya jarayonlarida mexanik eslab qolish tizimidan mantiqiy-ma'noli xotira tizimiga o'tish sodir bo'ladi. Bola ma'lumotlarni shunchaki takrorlash orqali emas, balki ularning ichki mantiqiy aloqalarini tahlil qilish, semantik guruhlariga ajratish va sxemashtirish orqali xotirada saqlash strategiyalarini o'zlashtiradi. Bu jarayon xotiraning intellektuallashuvidan dalolat beradi.

Mazkur yosh davrida perseptiv [idrok] faoliyat shunchaki tashqi ta'sirlarni passiv qayd etish bosqichidan maqsadga yo'naltirilgan tizimli kuzatish shakliga o'tadi. Idrok differensiallashadi, obyektlarning xossalari, fazoviy va vaqtinchalik munosabatlari ongli ravishda tahlil qilinadi.

Tafakkurning rivojlanishi ushbu davrdagi eng muhim markaziy yangi psixologik shakllanishdir. Bolada tafakkur ko'rgazmali-obrazli shakldan vizual-mantiqiy va so'z-mantiqiy shaklga transformatsiyalashadi. L. I. Bojovich ta'kidlaganidek, subyektda o'z intellektual harakatlarini ichki rejadagi tahlil qilish [refleksiya] hamda intellektual operatsiyalarni oldindan rejalashtirish qobiliyati yuzaga keladi. Bola sintez, tahlil, taqqoslash va mavhumlashtirish kabi aqliy operatsiyalarni dars jarayonida ilmiy tushunchalar asosida yurita boshlaydi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf yillari bolaning aqliy rivojlanishida eng oltin davr bo'lib, uning hayoti o'yin o'ynashdan tizimli dars qilishga o'zgarishi orqali butun fikrlash tizimi ongli va mustaqil shaklga o'tadi.

Bu bosqichda bola koʻz oldida turgan aniq narsalarni mantiqan tushunishni boshlaydi, rang-barang narsalarga chalgʻishni tashlab, oʻzini majburlab diqqat bilan eshitishni hamda maʼlumotlarni shunchaki yodlamasdan, maʼnosini tushunib eslab qolishni oʻrganadi.

Yurtimiz va jahon olimlarining tajribalari shuni koʻrsatadiki, bolaga darsda hamma narsani tayyor qilib bermasdan, qiziqarli va muammoli savollar orqali uni mustaqil oʻylantirish hamda xatolarini oʻzi tushunadigan qilish kelajakda uning yuqori intellektual, zukko va topqir shaxs boʻlib yetishishini taʼminlovchi eng asosiy omildir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lolaxon B., Ayjamal B. PEDAGOGIK INSTITUTLARDA BILIM BERISH MAZNUNI VA BILIM OLIH MALAKASINI SHAKILLANTIRISH //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2023. – Т. 20. – №. 4. – С. 142-143.
2. Бектурсинова Л. ФАСИЛИТАЦИЯ ВОСИТАСИДА ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ //ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА. – 2017. – Т. 35. – №. 4. – С. 50-53.
3. Bektursinova L. X., Madaminova N. O. CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF LITTLE CHILDREN'S MENTION //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 5.
4. Bektursinova L. X., Ismailova G. ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE FAMILY IN AGGRESSIVE SITUATIONS IN ADOLESCENTS. – 2024